

УКРАЇНСЬКИЙ ЛІКУВАЛЬНИЙ РИТУАЛ «ЗЛИВАННЯ ВОСКУ»: СИНЕРГІЯ МАГІЇ ДІЇ ТА СЛОВА

Розглядається український лікувальний ритуал «зливання воску», який характеризується синергією магії дії та слова. Залучивши власні польові етнографічні матеріали та наявні літературні джерела, виявлено локальну специфіку побутування обряду в різних етнографічних районах України, його семантику та походження.

Ключові слова: віск, ритуал, народна медицина, магія, слово, дія, український.

Найуніверсальнішим видом оказіональної керомантії було «виливання воску» як різновид лікувальної магії, яке застосовувалося у народній медицині – для встановлення діагнозу та зцілення дітей і дорослих від переляку, туги, сновидності, «вроків». Переляк з його найпоширенішими симптомами – порушенням сну, криками уві сні, неспокійною, іноді агресивною поведінкою, на думку загалу, не належав до важких недуг і успішно піддавався лікуванню. Найкращий лік – зливання «переляку», аби дошукатися джерела страху і визначити методи лікування. Зливанням займалися ворожки, знахарки і знахарі, переважно жінки старшого віку. На виливання воску як універсальний лік від переляку в українців ще наприкінці XIX ст. звернули дослідницьку увагу Ю. Талько-Гринцевич, І. Іванов та В. Боцяновський, а вже в наш час фіксували та частково піддавали науковій інтерпретації Є. Грицак, Г. Бондаренко, Є. Болтарович, Р. Ганчук, С. Філіпс. Нашим дослідницьким завданням у цій статті є розглянути український лікувальний ритуал «зливання воску», простежити особливості побутування обряду в різних етнографічних районах України, виявити у його структурі акціональний та вербальний код, розкрити семантику та функціональне призначення, а за можливістю – й походження.

За повідомленням сучасних респондентів з Карпат та Прикарпаття, жінка, яка «виливала віск», насамперед тричі читала молитву «Отче наш» (а подекуди й «Богородицю» та «Вірую»), називала ім'я хворого, примовляла, тоді ставила над його головою миску зі свяченою або непочатою водою, набраною до схід сонця, ножем тричі хрестила воду («*бо ножем ся страх перетинає*»), лила у воду над головою недужого розтоплений віск (іноді посвячений, а дітям зливали віск зі святвечірньої свічки чи трійці) і колола ножем, оскільки його реальна фізична властивість різати чи колоти проектувалася на спромогу «відтяти» недугу (страх) на магичному рівні. Тильною стороною руки (задіяний тут мотив зворотного мав вплинути на поворот хвороби у зворотний бік, у бік одужання) виконавиця ворожіння вмивала голову, обличчя, під грудьми у ямці, руки, живіт й ноги недужого, а тоді давала йому з трьох сторін миски напитися цієї води «*за сонцем*» (напрямок, традиційно наділений позитивною семантикою), а деколи давала її додому¹. Подекуди на Бойківщині миску з воском клали хворому на голову, плечі, груди, коліна, ноги². Інколи застосовувалося числове замовляння (рахували від 9 до 1 з заперечною часткою не). Магічну процедуру «виливання воску» звичайно повторювали тричі (сакральність числа 3 в християнському віровченні), лише в дуже важких випадках 9 разів (тричі по 3) й проводили її чоловікам у понеділок, вівторок й четвер (загальновідомі чоловічі дні), а жінкам у середу, п'ятницю та суботу (жіночі дні), лише не у свята. Після закінчення процедури віск виймали з води, уважно придивлялися до нього, щоб знайти те місце, де відлився «страх», а воду виливали туди, де сходилися три плоти, в річку або на дорогу (можливі канали спілкування з

«тим» світом). За формою вилитого воску знахарка визначала, кого налякався недужий, бо на воску *«все зло відбивалося»*. Віск розглядався як потужний абсорбент зла, оскільки в народі вважалося, що хвороба чи вроки *«виливаються»* разом з воском, а зло переходить на віск, який його вбирає, поглинає й нейтралізує.

На Підгір'ї та Опіллі також традиційно зливали страх (*«переполох»*) за допомогою воску, беручи свячений віск з церкви, молилися й вірили, що вилите на воску й побачене ворожкою здійсниться. Локальною специфікою у селах Тужанівці та Підгірці Миколаївського р-ну Львівської області було виливання воску через зігнутий у кільце березовий прутик, обмотаний льоном. Особам чоловічої статі виливали віск у чоловічі дні (понеділок, вівторок, четвер), жіночої – відповідно у жіночі (середа, п'ятницю, суботу). Форма застиглого воску вказувала на джерело страху. Хворому давали напиться води з миски з чотирьох боків, обмивали йому руки, лице, ноги та під грудьми, а саму воду виливали у місце, на яке ніхто не ступає³. Цікавими деталями характеризується процес виливання воску, записаний автором з уст його безпосередньої виконавиці у с. Городище-І (Королівське) Жидачівського р-ну Львівської області. Ось що розповіла Пелагея Будна, 1930 р. н.: *«Береться свячений віск – стрітенський зі свічки або грудка. Береться миска з водою, змішується зі свяченою, в горнятку топиться віск, тримається миска над головою, розтоплений віск розливається в миску над головою і одночасно читається молитва «Отче наш» і спеціальна молитва «Пресвята Богородице, дякую Тобі за добро і ласку Твою, бережи нас від усього злого, від страху і припадку тяжкого, від наглої несподіваної смерті». Тоді ставиться миска на стіл і відвертається віск на долоню і відчитується, той страх має бути відлтий на воску з внутрішньої сторони. Часом видно чого настрашилася людина – собача голова та інше. Як має померти, то видно хрест, але того людині ніколи не говориться. Потім той страх зверху збирається, відщипується, і знову додаєш, що лишилося чистого воску і знову топиш. Так три рази. Потім через день чи два дні ще три рази топиться. В свята не виливаю. Жінка, що виливає, має бути в хустці. Успадкувала від бабці Анни»*⁴.

Надзвичайно поширеною магічною практикою виливання воску було на теренах Надсяння. Тут розтоплений на вогні віск або віск з запаленої (іноді йорданської трійці чи «стрітенниці») свічки скапував у миску з холодною водою (подекуди свяченою або непечатою), встановлену над головою хворого. Локальною особливістю вигнання релігійно-магічної скверни було зливання воску на хрестоподібно викладений прутик у мисці, а часом і ніжик. Зливання воску, супроводжуване називанням імені хворого й читанням молитов «Отче наш» і «Богородице Діво», переважно практикувалося три рази поспіль (декому вистачало і разу), лише у важких випадках його повторювали 9 разів. Найсприятливішими днями проведення магічної дії опитані респондентки назвали середи і п'ятниці (жіночі дні), натомість у неділю і великі релігійні свята здебільшого не виливали, у чому вбачаємо вплив християнської традиції. Результативнішого ворожіння очікували від його виконавиці, котра народилася у святковий день. Подекуди водою, що залишилася під процедури, згодом обприскували вікна та двері оселі недужого (с. Любині) або виливали її під дерева. Конфігурація воску («гулі») на дні («споді») миски вказувала на можливе джерело переляку – *«на тім воску має вийти»*, *«там показується»*, *«на тому воску виходить»* (села Глиниці, Любині, Мужилівичі, Бунів, Старичі, Залужжя, Поруби Яворівського р-ну, с. Лісновичі Городоцького р-ну, с. Малі Мокряни Мостиського р-ну Львівської області)⁵. Закінчивши сеанс керомантії, воду виливали на незахідне («нечисте») місце – під паркан, між плоти, оскільки вона володіла шкідливими для людини магічними властивостями.

Спорадично серед надсянців практикувався дещо відмінний різновид лікувальної магії з використанням воскової свічки, надзвичайно помічний від перестрахи – із засвіченою стрітенницею («громічною свічкою») необхідно було тричі обійти коло проти руху сонця, під час чого її тричі гасили і знову запалювали. Він засновувався на використанні могутнього апотропейного потенціалу посвяченої на святковій церковній службі воскової свічки, підсиленого здійсненням за її участю колових обходів проти сонця, здавна наділених або ж негативною семантикою

звертання до темних сил на протипагу руху за сонцем, як наділеного позитивним змістом, або ж значенням магічного «відроблення», тобто нейтралізації здійсненого напередодні магічного шкідливого впливу на людину.

Західне Поділля й Покуття теж виступали значними ареалами поширення релігійно-магічного «воскового ритуалу». Бабка-шептуха тримала миску з холодною водою, набраною з потоку до схід сонця (до якої додавали кілька крапель свяченої води) над головою пацієнта і починала примовляти (молитви «Отче наш» і «Богородице Діво» та замовляння), роблячи знак хреста по воді. Розплавлений віск з освяченої у церкві свічки (пов'язаність свічок з послідовними стадіями життєвого циклу людини – народженням, одруженням і смертю) виливався на воду. Віск швидко застигав, утворюючи вибагливі форми: велика гуля уособлювала «страх» чи «ляк», пучок звивистих хвостиків – нерви, яма застерігала від смерті, скупчення великої кількості людей вказувало на весілля. Ритуал виконувався тричі (у разі задоволеного страху 9 разів); після третього виливання восковий млинець набував майже гладкої форми, що сигналізувало про зцілення пацієнта від недуги. По закінченні сеансу хворий ковтав воду з миски або ж вмивав нею обличчя, груди, руки, потилицю, ноги. Воду виконавиця ворожіння виливала в безлюдному місці. Ніхто з виконавців ритуалу не вдавався до його виконання в неділю та релігійні свята; чоловікам рекомендували здійснювати магічну процедуру в четвер, жінкам – в середу і п'ятницю (села Угрин, Шипівці Чортківського р-ну, с. Хмелева-І Заліщицького р-ну, с. Горигляди Монастирського р-ну, с. Берем'яни Бучацького р-ну, с. Вільховець Борщівського р-ну Тернопільської області, с. Раковець Городенківського р-ну Івано-Франківської області)⁶.

На території Середньої Наддніпрянщини в минулому мала неабияке поширення (а спорадично збереглася донині) мантична практика зливання за допомогою воску деяких хвороб («пристріту», переляку у дітей та дорослих), відома під назвою «одробляти». Так, на Полтавщині та Сумщині за допомогою виливання воску визначали причину переляку в дітей: брали віск, топили його над вогнем і виливали у миску з водою. Якої форми набуде віск, те й послужить підставою для витлумачення причини переляку: форма, наприклад, дзвона служила ознакою того, що переляк був викликаний ударом (звуком) дзвона. Віск вказував на причину переляку, оскільки вода, у яку потрапляє розплавлений віск, отримує цілющу силу і її п'ють як лік від цього переляку (с. Лютенські Будища Зінківського р-ну Полтавської області, с. Бобрик Роменського р-ну Сумської області)⁷. Жінок, що володіли цим лікувальним вмінням, односельці називали «бабками», «шептухами», «відьмами». Задля досягнення максимальної ефективності виконавиці магічної операції виливання воску здійснювали її здебільшого на повному місяці, повторюючи тричі. Розтоплений віск або віск з горючої свічки не лише лили на холодну воду у місці, ставлячи її на головою недужого, а й часто ним викачували усе тіло або ж його окремі уражені органи (здебільшого живіт). Виливання воску супроводжувалося читанням молитов, що впливали на віск та воду. Вважалося, що усе зло («нечисть») відбивається на воску, який набуває відповідної форми, що вказує на першопричину переляку. Після закінчення процедури віск закопували у безлюдному місці – *«де люди не ходять, де коні не бродять, де сходяться три перетики»* (села Сахнівка, Ситники, Хильки, Квітки, Сотники, Карашин Корсунь-Шевченківського р-ну, села. Леплява, Попівка, Горобіївка, Полствин, Беркозівка, Лука Канівського р-ну, села Драбівці, Маркизівка, Бубнівська Слобідка, Скориківка, Ковтуни, Мицалівка, Богуславець, Плешкані, Антипівка, Кропивна Золотоніського р-ну Черкаської області)⁸.

Аналогічний спосіб народного цілителства побутував на Поліссі, де болячку також виливали воском: розтоплювали віск у горщику на жару, наливали води в миску, яку ставили на голову хворого і виливали віск на воду, чекаючи поки він остигне. Шептуха виконувала замовляння, а тоді виймала віск з води і на підставі розташування утворених пучків ставила діагноз⁹. За допомогою воску «виливали переполох» й слобожани: знахарка наливала в миску трохи води, окремо розтоплювала віск і лила його в воду, тримаючи миску над головою хворого¹⁰. Локальною особливістю Херсонщини виступала практика «зливати віск» від переполоху три четверги підряд – послідовно на голові, животі та спині хворого¹¹. На Холмщині переляк у дітей знімали

за допомогою витопленого зі свічки воску, одержаного від ярих бджіл, що скапував у миску з водою над головою маленького пацієнта¹².

Магічна процедура виливання воску супроводжувалось промовлянням заклинань. Замовляння як жанр фольклору в силу своєї архаїчної природи, утилітарної функціональності та особливого вербального призначення (діалог Людини з Космосом) належить до того різновиду обрядових текстів, який характеризується живим і найбільш дієвим словом, у якому сповна виявляється його магічність і здатність нав'язати свою волю богам, людям, предметам та явищам навколишнього світу. За своїм глибинним сенсом замовляння як складна цілісна, самобутня, взаємопов'язана, історично обумовлена тісним зв'язком слова і діла текстова структура, на слушне визначення В. Топорова, є дуалістичним феноменом, основними аспектами якого виступають фольклорність та ритуальність з виходом за тісні рамки календарного чи життєвого циклу та запрограмованості колективних ритуалів¹³. Замовляння як магічно-заклинальні формули виникають у людини первісного суспільства на ґрунті дифузного мислення з характерною для нього не розчленованістю уявлень і продовжують творитись у середньовічну християнську феодальну епоху, коли в силу вікової тривкості поглядів, стійкості словесних текстів генеруються аналогічні вербальні формули замовлянь. Саме наявність дифузного мислення і дифузних, не розчленованих уявлень про природу явищ, станів, істот, стихій та речей і обумовило виникнення замовлянь з тісним поєднанням у них сакрального і профанного слова. Світоглядна основа замовлянь не становить єдиного концепту, оскільки вони виникали і розвивались упродовж століть й зафіксували як прасвіт людського світовідчуження, так і пізнішу гносеологічну та аксіологічну картину макрокосму.

Нам вдалося зафіксувати низку зразків вербальної магії під час «виливання воску» з Бойківщини, Надсяння, Покуття та Середньої Наддніпрянщини. У с. Підгородці Сколівського р-ну Львівської області хворобі бажали йти: *«На ліси, на гори, на звірів»*¹⁴. Певними видозмінами попередньої формули відсилки хвороби характеризуються зразки примовок, записані нами у селах Віжомля та Поруби Яворівського р-ну Львівської області: *«На ліси, на води, на звірів», «йди десь на вітри, на ліси тая біда»*, а більш розгорнутий об'єкт відсилання фігурує у замовлянні з с. Лісновичі Городоцького р-ну Львівської області: *«Йди, бідо, на гори, на ліси сім доріг шукати, там знайдеш гніздо, будеш спочивати. Йди, бідо, на гори, на ліси сім доріг шукати, ніж маєш людині біль давати»*¹⁵. Християнські мотиви превалюють у замовляннях-зверненнях до недуги з докладним переліченням можливих локусів її вигнання з тіла людини й подальшої постійної локалізації поза його межами, що побутували у с. Любині Яворівського р-ну Львівської області: *«Матка Боска Чистоковска, Кальварівска поможи. Страх від (ім'я) віджени. Іди, страху, на гори, на вострі, де святи кости, то кости всьо видів, всьо знав, але того би сі не бояв»*¹⁶ та у с. Цінев Рожнятівського р-ну Івано-Франківської області: *«Звертаюсі до Матки Божої, до Сорок світих, до Тройці світої, аби ми були до помочи. Аби ми помогли очистити рабу Божу від страху, від болю поганого. З чого сі той біль, в'їдъ, покуса узели – чи з води, чи з їди, чи з гуляня, чи з вітру, чи з сонця, чи з вогню, чи то в голові, чи в очах, чи в грудях, чи в серцю... чи в ногах, чи в руках, то я тебе заклинаю, відсилаю на гори, на пущі, на води, на скали, де сонце не догріває, де вітер не довіває»*¹⁷. У с. Задубрівці Снятинського р-ну Івано-Франківської області, щоб втекла недуга, примовляли: *«Від голови до ніг, з кожної жилки, з кожної нірки, на гори, на води»*¹⁸. Докладно перелічувались усі органи людського тіла – місця зосередження симптомів хвороби і у замовляннях, записаних С. Філіпс у с. Шипівці Чортківського р-ну Тернопільської області: *«...З голови виходи, з мозку, з черепа, з чола, з бровів, з кліпок, з очей, з носа, з пуску, з єшнів, з язика, з легенів, з горла, з печінки, з лежинки, з нирок, з серця, з-під серця, з желудка, з поджелудка, з ребрів, з-під ребрів, з пальців, з сугавів, з ліктів, з колін, з пазурів виходи, на гори, на скелі йди, всі страхи, всі нерви, всю хворобу, всі нещастя, все безсоння посилаю...»*¹⁹ та Є. Грицаком у с. Либихора Турківського р-ну Львівської області: *«Ти поганий страшище, я тебе глядаю, чи ти в волосою, чи ти під волосам, чи ти в мозку, чи під мозком, чи ти в зубах, чи ти під зубами, чи ти в язиці, чи під язиком, чи ти в губах, чи*

під губами, я тебе закликаю п'ятьма пальцями, шестов долонев, семим язиком, восьме своїми губами, дев'яте Божов зірницьев, іди ти там, де вітер не додуват, де сонце не догріват, де когут не допіват, де пси не добріхуют»²⁰. Подібні за змістом примовляння зафіксовані на Поліссі (с. Нобель Зарічненського р-ну Рівненської області): «Виливаю влека мужчинськіє, жоночіє, дитячєє, коровлячіє, собачіє, курячіє з ногей, з костей, з криви, з плечей, з рукей, з очей, з мозгей, із нервей»²¹. У с. Квітки Корсунь-Шевченківського р-ну Черкаської області причиною хвороби вважалась зла воля конкретної людини, «наслання»: «Чи подумано, чи наслано», а виганялась вона «із 77 жил, із 77 суставів»²². Найбільш композиційно та структурно завершене замовляння-прохання нам пощастило записати на Покутті, у с. Стриганці Тисменицького р-ну Івано-Франківської області: «Нечиста болесте, скажи, звідки ти походиш: чи зі сходу, чи з заходу, чи з півдня, чи з півночі? Ти не даєш їсти, ти не даєш спати, ломиш руки, ноги, голову, чоло. Чого причепилася, йди собі на гори, на скали, на ліси. Там твої тато, мама, вся твоя родина, там сій насіння, пускай коріння. А від цієї людини (ім'я) відчепися, від рук, ніг, голови і навіть пальця-мізинця. Ще раз тебе прошу: «Не муч її», – а якщо не хочеш, я тебе буду палити вогнем і колоти мечем»²³. Тотожної структури розлогі замовляння побутовали і в покутському с. Раковець Городенківського р-ну Івано-Франківської області: «Де ти, скусо, взялася, чи ти з вітру, чи ти з поганого сну, чи ти з навчання, чи ти з зависти, чи ти з страху? Тут тобі не бувати, тут тобі не резентувати, тут тобі не в'ялити, тут тобі не сушити. Я тобі, скусо, дам три роботи: одну роботу – воду переливай, другу роботу – камінням гуди, третю роботу – вітрами шуми, я тобі, скусо, дам водицю – вмийся, рушничок – втрися, тростову паличку – підоприся – звідси виберися. Іди собі, де пси не гавкають, де кури не співають, де вражі вітри гуляють, (ім'я) здоровеньку, чистеньку лиши, як її мати на світ породила...»²⁴, поліському с. Піски Житомирського р-ну Житомирської області: «Хрещеному, молитвеному (ім'я) спалюю бешиху, вітряну, водяну, може з сонця, може з води, може з вітру, може полуднешня, може вечірешня, то я його вимовляю, спалюю, ни своїми руками, тільки я його спалюю святим вогнем, щоб воно тут не стояло, жовтої кости не ломало, синих жил не струждало, червоної крові не смоктало, білого тіла не тирало»²⁵ та слобожанському селі Ново-Миколаївка Куп'янського р-ну Харківської області: «Господи, поможи мені поворожити, переполох виливати (ім'я) хрещеному, народженому, і найдений, і напитаний, і подуманий, і погаданий, од всякої звірини»²⁶. Лаконічні лікувальні примовки при відливанні ляку за допомогою воску зафіксовані у гуцулів (с. Тюдів Косівського р-ну Івано-Франківської області): «Як топиться віск на грані, як сіль на воді, як розходяться хмари на небі, то так ця бола має пропасти від віри хрещеної»²⁷ та бойків (с. Верхнячка Сколівського р-ну Львівської області): «Пане страшище, щезни, пропади від дитини рщеної, породженої»²⁸.

Ці приклади наочно ілюструють збереження архаїчних уявлень про хворобу як живу істоту, тілесну і матеріальну, якою вона уявляється в замовляннях чи лікувальних примовках – вокативних формулах народного цілительства, що відрізняються від замовлянь лаконічністю, відсутністю розгорнутого багатопланового наративного елемента й кінцівок-закрепок. Вокативна формула має конкретного адресата – болячку, яка приходила, оволодівала людиною, мучила, «ламала» її, гризла. Якщо людина захворіла – це означало, що недуга увійшла у неї, обрала її своїм місцеперебуванням. Тому абсолютно природним, на думку мовця, було вступити з нею в безпосередній контакт, щоб позбутися недуги. Мета контакту – примусити хворобу покинути тіло хворого, що досягається спочатку проханням, а згодом – погрозою²⁹. В наведених замовляннях і примовках стилістика вокативної формули нейтрально-емоційна – «нечиста болесте», «боле», «біль», «скусо», «покусо», «в'їдь», «пане страшище», «поганий страшище», «бідо», «бешихо».

Локуси та об'єкти, обрані у замовляннях чи примовках для висилання хвороби – ліси, пущі, гори, скелі, води, вітри, звірі, безлюдні місця з виразною дохристиянською семантикою («де сонце не догріває, де вітер не довіває», «де вітер не додуват, де сонце не догріват, де когут не допіват, де пси не добріхуют») чітко корелювали з наступними бінарними опозиціями:

свій // чужий, близький // далекий, центр // периферія. У віддалені місцини висилалася недуга і в замовлянні, записаному В. Кравченком під час процедури зливання воску на Поліссі: *«Тут тобі, болячко, ни гулять, голови не ламать, чирвоної крові не сушить. Іди собі з хати з димом і з поля з вітром на густі лози, на трипези»*³⁰. Під час промовляння сталих лікувальних формул людина вступала в безпосередній вербальний контакт з хворобою, звертаючись до неї як до адресата. Даючи хворому напитися чи вмиватися заговореною водою, неміч прагнули змити з людини. Уявленню, що хвороба – жива істота, відповідає віра в те, що її можна умертвити³¹ – *«палити вогнем і колоти мечем», «спалити святим вогнем»* за допомогою воску, що в поширених серед народу уявленнях виступає носієм сакральної і цілющої сили вогню.

У низці замовлянь актуалізується наступна формула проведення магічної операції – «частина замість цілого», оскільки парцелярно, а не цілісно виганялася з тіла неміч, яка у смисловому сенсі поділялася на частини, що їх творили окремі симптоми і виганяли її з окремих органів тіла обов'язково докладно перелічивши усю наявну симптоматику – *«від голови до ніг, з кожної жилки, з кожної нірки», «від рук, ніг, голови, і навіть пальця-мізинця», «із 77 жил, із 77 сугавів», «з голови виходи, з мозку, з черепа, з чола, з бровів, з кліпок, з очей, з носа, з пуску, з єшнів, з язика, з легенів, з горла, з печінки, з лежинки, з нирок, з серця, з-під серця, з желудка, з поджелудка, з ребрів, з-під ребрів, з пальців, з сугавів, з ліктів, з колін, з пазурів виходи», «то в голові, чи в очах, чи в грудях, чи в серцю... чи в ногах, чи в руках», «чи ти в волосою, чи ти під волосям, чи ти в мозку, чи під мозком, чи ти в зубах, чи ти під зубами, чи ти в язиці, чи під язиком, чи ти в губах, чи під губами»*. Це пояснюється як специфікою самої поетики, образності, ритміки заговорних текстів, що характеризується прийомом перелічення, так і узагальненим народним поглядом на спосіб позбутися хвороби, «уроків», наслання, оскільки перелічення в народній медицині служить одним із ефективних способів лікування, коли об'єктом переліку виступають хвороби та їх прояви. Перерахування окремих симптомів недуги виступає акумуляцією-накопиченням однорідних обрядових дій.

Метод встановлення діагнозу та лікування шляхом «виливання воску» набув поширення не лише серед мешканців материкової України та в українському еміграційному середовищі Канади, а й в багатьох слов'янських і неслов'янських народів, зокрема, білорусів, болгар, сербів, литовців³².

В оцінці походження «воскового» ритуально-магічного дійства можемо погодитися з думкою канадської дослідниці Р. Ганчук, яка вважає, що традиція виливання воску репрезентує синкретичний лікувальний ритуал, котрий поєднує християнську та дохристиянську образність³³, а від себе додамо – синергію магії дії та слова, акціонального та вербального компонентів. На семантичному рівні віск розглядався як потужний абсорбент зла, оскільки в народі вважалося, що хвороба чи вроки «виливаються» разом з воском, а зло переходить на віск, який його вбирає, поглинає й нейтралізує. Вірили: якої форми набуде віск, те й послужить підставою для витлумачення причини переляку, оскільки усе зло («нечисть») відбивається на воску, який набуває відповідної форми, що вказує на першопричину переляку. Виливання воску супроводжувалося читанням замовлянь, що магічним чином впливали на віск та воду. Це свідчить про збереження архаїчних уявлень про хворобу як живу істоту – тілесну і матеріальну, якою вона уявляється в замовляннях.

¹ Мовна У. Звичаї та обряди українських пасічників Карпат і Прикарпаття (друга половина XIX – початок XX ст.). – Львів, 2006. – С. 150.

² Болтарович З. Є. Зошит № 2. 1976 // Архів Інституту народознавства НАН України (далі – Архів ІН НАНУ). – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 229. – Арк. 7; Грицак Є. Дитина в українських народніх повір'ях і в народньому лічництві (на основі дослідів народнього побуту в селі Могильна повіту Гайсин на Поділлі і в деяких околицях Галичини); публ. І. Щербак // Неопалима купина. – К., 1995. – № 3/4. – С. 92.

³ Дашко Г. Історія одного села. Село Станків. – Львів, 2005. – С. 61; Бондаренко Г. Екологічний аспект традиційного світогляду українців // Дослідження Дністра : 10 років громадської екологічної експедиції «Дністер». – Львів; К., 1998. – С. 153–154.

- ⁴ Архів ІН НАНУ. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 561. – Арк. 19.
- ⁵ Архів ІН НАНУ. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 559. – Арк. 16, 18, 20, 21, 22, 27, 29, 30, 36, 38–39, 45, 65–66; Коваль-Фучило І. До проблеми : гріх і кара в українській народній традиції... // Діалектологічні студії. 2. Мова і культура. – Львів, 2003. – С. 210.
- ⁶ Філіпс С. Воскові форми : бабки-шептухи, їхнє ремесло та роль в українській сільській громаді // Культурні грона Дністра. Мультинаціональна культурно-історична спадщина Наддністрянщини / упоряд. В. Стецюк. – Івано-Франківськ, 2001. – С. 55–58; Колтатів С. Релігійне життя вільховеччан // Архів ІН НАНУ. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 239 г. – Арк. 91.
- ⁷ В. К. «Ликы» моего села // Киевская Старина. – К., 1902. – Т. LXXVIII. – № 9. – С. 332; ПМА-2013. – С. 3.
- ⁸ Архів ІН НАНУ. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 577. – Арк. 4, 10, 18, 27, 55–56, 79, 85; Спр. 593. – Арк. 29, 37, 53, 78, 88, 108; Спр. 600. – Арк. 4, 24, 26, 57, 65, 79, 82, 92–93.
- ⁹ Звичаї в селі Забрідді Житомирського повіту на Волині. Етнографічні матеріали, зібрані В. Кравченком. – Житомир, 1920. – С. 77; Боцяновский В. Ф. Заговоры против болезней, разные поверья и приметы (с. Писки Житомирского уезда) // Живая Старина. – М., 1895. – Вып. 3/4. – С. 502; Nielubowiczówna M. Lecznictwo ludowe / M. Nielubowiczówna // Polesie i turysta. – Pińsk, 1936. – S. 49.
- ¹⁰ Иванов И. Знахарство, шептанье и заговоры (в Старобельском и Купянском уездах Харьковской губернии) // Киевская Старина. – К., 1885. – Т. 13. – № 12. – С. 737.
- ¹¹ Ястребов В. Материалы по этнографии Новороссийского края, собранные в Елисаветградском и Александрийском уездах Херсонской губернии. – Одесса, 1894. – С. 53.
- ¹² Majewski E. Pszczola (Apis mellifica L.) w pojęciach i praktykach ludu naszego // Wisła. – Warszawa, 1901. – Т. 15. – S. 432.
- ¹³ Топоров В. Об индоевропейской заговорной традиции (избранные главы) // Исследования в области балто-славянской духовной культуры. Заговор. – М., 1993. – С. 3–5.
- ¹⁴ Архів ІН НАНУ. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 455. – Арк. 10.
- ¹⁵ Там само. – Спр. 559. – Арк. 12, 37, 65.
- ¹⁶ Там само. – Спр. 559. – Арк. 21.
- ¹⁷ Василечко Л. Шуткова неділя. Народні звичаї, обряди та повір'я. – Львів, 2012. – С. 168.
- ¹⁸ Архів ІН НАНУ. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 434. – Арк. 46.
- ¹⁹ Філіпс С. Воскові форми : бабки-шептухи, їхнє ремесло та роль в українській сільській громаді // Культурні грона Дністра. Мультинаціональна культурно-історична спадщина Наддністрянщини / упоряд. В. Стецюк. – Івано-Франківськ, 2001. – С. 68.
- ²⁰ Грицак Є. Дитина в українських народніх повір'ях і в народньому лічництві (на основі дослідів народнього побуту в селі Могильна повіту Гайсин на Поділлі і в деяких околицях Галичини); публ. І. Щербак // Неопалима купина. – К., 1995. – № 3/4. – С. 92.
- ²¹ Полесские заговоры (в записях 1970–1990-х гг.) / сост., подгот. текстов и коммент. Т. А. Агапкиной, Е. Е. Левкиевской, А. Л. Топоркова. – М., 2003. – С. 110.
- ²² Архів ІН НАНУ. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 577. – Арк. 56.
- ²³ Особистий архів автора.
- ²⁴ Філіпс С. Воскові форми : бабки-шептухи, їхнє ремесло та роль в українській сільській громаді // Культурні грона Дністра. Мультинаціональна культурно-історична спадщина Наддністрянщини / упоряд. В. Стецюк. – Івано-Франківськ, 2001. – С. 68.
- ²⁵ Боцяновский В. Ф. Заговоры против болезней, разные поверья и приметы (с. Писки Житомирского уезда) // Живая Старина. – Москва, 1895. – Вып. 3/4. – С. 502.
- ²⁶ Иванов И. Знахарство, шептанье и заговоры (в Старобельском и Купянском уездах Харьковской губернии) // Киевская Старина. – Киев, 1885. – Т. 13. – № 12. – С. 737.
- ²⁷ Ви, зорі-зориці... Українська народна магічна поезія (Замовляння). – К., 1991. – С. 14.
- ²⁸ Болтарович З. Є. Зошит № 1. 1976 // Архів ІН НАНУ. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 229. – Арк. 4.
- ²⁹ Петров В. Заговоры // Из истории русской фольклористики. – Л., 1963. – С. 97–98; Усачева В. В. Вокативные формулы народного врачевания у славян // Славянский и балканский фольклор. Верования. Текст. Ритуал. – М., 1994. – С. 227.
- ³⁰ Звичаї в селі Забрідді Житомирського повіту на Волині: етнографічні матеріали, зібрані В. Кравченком. – Житомир, 1920. – С. 77.

³¹ Петров В. Заговоры // Из истории русской фольклористики. – Л., 1963. – С. 103.

³² Болтарович З. Українська народна медицина. Історія і практика. – К., 1994. – С. 32; Плотникова А. А. Воск // Славянские древности : этнолингвистический словарь. – М., 1995. – Т. 1. – С. 443; Biegeleisen H. U kolebki. Przed oltarzem. Nad mogilą / H. Biegeleisen. – Lwów, 1929. – S. 409.

³³ Hanchuk R.-J. The Word and Wax : A Medical Folk Ritual Among Ukrainians in Alberta. – Edmonton; Toronto, 1999. – P. 75.

Рассматривается украинский лечебный ритуал «выливания воска», который характеризуется синергией магии действия и слова. Подключив собственные полевые этнографические материалы и существующие литературные источники, обнаружено локальную специфику бытования обряда в разных этнографических районах Украины, его семантику и происхождение.

Ключевые слова: воск, ритуал, народная медицина, магия, слово, действие, украинский.

The article deals with the Ukrainian wax medical ritual, which characterized the synergy of magic action and word. Engaging field ethnographic materials, literary sources local specific of existence of ritual in various ethnographic regions of Ukraine and his semantics and genesis were established.

Keywords: wax, ritual, folk medicine, magic, word, action, Ukrainian.